

ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВНАСЛІДОК НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ПРИРОДНОГО ХАРАКТЕРУ, В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

FEATURES OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY NATURAL EMERGENCIES IN CIVIL LAW

Мул А.М.,

*аспірант кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
начальник*

*Навчально-методичного центру цивільного захисту
та безпеки життєдіяльності Хмельницької області*

У статті проаналізовано зміст і основні відмінні ознаки зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій природного характеру. Розкриваються особливості причинно-наслідкового зв'язку як обов'язкової умови виникнення обов'язку здійснення відшкодування завданої шкоди в межах таких зобов'язань. Окрема увага присвячена дослідженню актуальної судової практики.

Ключові слова: відшкодування шкоди, надзвичайна ситуація, небезпечні природні явища, причинно-наслідковий зв'язок, протиправні діяння, ліквідація наслідків надзвичайної ситуації.

В статье проводится анализ содержания и основных отличительных признаков обязательств по возмещению вреда, причиненного вследствие чрезвычайных ситуаций природного характера. Раскрываются особенности причинно-следственной связи как обязательного условия возникновения обязанности осуществления возмещения ущерба в рамках таких обязательств. Особое внимание уделяется исследованию актуальной судебной практики.

Ключевые слова: возмещение вреда, чрезвычайная ситуация, опасные природные явления, причинно-следственная связь, противоправные деяния, ликвидация последствий чрезвычайной ситуации.

The article analyzes the content and main distinctive features of the compensation obligations for harm caused by natural emergencies. The peculiarities of the causal relationship are disclosed as a mandatory condition for the emergence of the obligation to perform compensation for damage within the framework of such obligations. Particular attention is paid to the study of current judicial practice.

Key words: compensation of harm, emergency, dangerous natural phenomena, causal relations, illegal actions, liquidation of consequences of an emergency.

Актуальність теми. Застосування цивільно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайної ситуації природного характеру, зокрема, в межах відповідного деліктного зобов'язання з посиланням на положення Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1] потребує наявності складного причинно-наслідкового зв'язку, коли виникнення надзвичайної ситуації природного характеру відбулось унаслідок конкретних протиправних діянь осіб або коли така надзвичайна ситуація виникає внаслідок (у тому числі одночасно) небезпечної події техногенного, соціального чи воєнного характеру, що, у свою чергу, спричинена такими протиправними діями або бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових або службових осіб, фізичних і юридичних осіб включно з тими, що здійснюють експлуатацію об'єктів підвищеної небезпеки. Це зумовлює низку особливостей застосування цивільно-правових механізмів під час відшкодування майнової та немайнової (моральної) шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій природного характеру. Крім цього, як було обґрунтовано нами раніше в інших наукових дослідженнях, єдиними безумовними підставами звільнення від обов'язку з відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайної ситуації, є непереборна сила й умисел потерпілого, тоді як

випадок слугуватиме такою підставою лише за відсутності причинно-наслідкового зв'язку між протиправними діями суб'єктів, наділених владними повноваженнями та у випадку, якщо не здійснювалась експлуатація об'єктів підвищеної небезпеки. Ці ж висновки повною мірою застосовні й для покладення обов'язку чи звільнення від нього щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій природного характеру (зокрема, п. 29 ч. 1 ст. 2 Кодексу цивільного захисту України [2] визначає, що об'єктом підвищеної небезпеки є об'єкт, який, згідно із законом, вважається таким, на якому є реальна загроза виникнення аварії та/або надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру) (курсив наш – А. М.), але з деякими суттєвими особливостями, які необхідно визначити та врахувати в практиці подібних правовідносин і в діяльності органів управління й сил цивільного захисту.

Метою статті є визначення відмінних ознак зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій природного характеру, на основі дослідження цивілістичної доктрини та відповідної судової практики.

Виклад основного матеріалу. Надзвичайною ситуацією природного характеру, згідно з Класифікаційними ознаками надзвичайних ситуацій, затвердженими Наказом Міністерства надзвичайних

ситуації України від 12 грудня 2012 року № 1400 [3], визначається обстановка, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, загибеллю або травмуванням людей (захворюванням, отруєнням), загибеллю або отруєнням сільськогосподарських тварин, поширенням особливо небезпечних захворювань рослин, розповсюдженням шкідливих комах, гризунів та інших видів небезпечних шкідливих об'єктів на великій площі тощо поряд зі значною матеріальною шкодою, яка завдається як у площині людської діяльності, так і тваринному й рослинному світу окремих регіонів або всієї території України. Закріплюються подібно з іншими видами надзвичайних ситуацій і порогові значення показників ознаки, досягнення яких безпосередньо сигналізує про факт виникнення обстановки надзвичайного характеру.

Такими ознаками найчастіше є кількість постраждалих осіб, умовних голів тварин, відсоток руйнування, площа поширення, а найбільше сам факт настання визначеної небезпечної події й обстановки, що їй кореспондує. При цьому найважливішою у світлі сказаного є першопричина такої обстановки – небезпечна подія, яка має природний характер, – небезпечні природні явища, в тому числі небезпечні природні гідрометеорологічні явища (землетрус, зсув, карст, підтоплення, абразія берегів, сильний вітер, сильна злива, великий град, сильний снігопад, повінь, паводок, снігова лавина, сіль, лісова пожежа, торф'яна пожежа, пожежа степових масивів (посівів сільськогосподарських культур тощо) або події медико-біологічного характеру (захворювання людей на особливо небезпечні інфекційні хвороби, в тому числі екзотичні, перевищення порогового рівня захворюваності людей на грип, гострі респіраторні вірусні захворювання у відповідну кількість разів, значні за наслідками випадки отруєння людей, випадки масової загибелі водних біоресурсів, захворювання сільськогосподарських і диких тварин на екзотичні й особливо небезпечні інфекційні (карантинні) хвороби тощо). Саме в результаті виникнення таких подій і за умови досягнення встановлених негативних наслідків і матиме місце надзвичайна ситуація природного характеру.

Ураховуючи це, підкреслимо, що домінуючою в доктрині цивільного права є характеристика непереборної сили значною мірою як природного явища, стихійного лиха, яке є підставою звільнення будь-якої особи від цивільно-правової відповідальності й обов'язку відшкодування завданої шкоди, хоча останнім часом виділяють і новітні загрози, які набувають усе більшого поширення, серед яких – екстремізм, тероризм тощо [4, с. 6–7], а також звертаються до аспектів звільнення від договірної цивільно-правової відповідальності у зв'язку з дією обставин непереборної сили [5, с. 64–68].

У контексті надзвичайних ситуацій природного характеру резюмуємо, що непереборною силою (поняття якої є цивільно-правовою концепцією, абстракцією) може визнаватись як конкретна, реальна небезпечна подія щодо шкоди, завданої обстановкою

надзвичайної ситуації природного характеру, яку вона спричинила; так і сама надзвичайна ситуація, але вже виключно щодо іншої надзвичайної ситуації (наприклад, техногенного характеру) або іншої події, що визнаватиметься непереборною силою, оскільки вона не може слугувати непереборною силою для звільнення від відповідальності за шкоду, завдану внаслідок неї ж. Тому лише в першому випадку небезпечна подія, різновиди якої ми визначили вище, може бути непереборною силою в контексті звільнення від відповідальності з відшкодування шкоди, завданої надзвичайною ситуацією природного характеру. І стадійність причинно-наслідкового зв'язку в разі виникнення досліджуваного зобов'язання є цьому підтвердженням, оскільки відбувається чітке відокремлення небезпечної події (стихійного лиха, події медико-біологічного характеру) від надзвичайної ситуації природного характеру, яку вона спричиняє, що зумовлюється в тому числі й особливостями правового регулювання, зокрема досягненням обстановкою, яка виникла внаслідок небезпечної події, порогового значення, ознаки, яка вже характеризуватиме її як надзвичайну ситуацію.

У зв'язку з цим простежується й значна відмінність від надзвичайних ситуацій техногенного характеру, які більшою мірою пов'язані з як фактично, так і на аналізованому теоретичному, модельному рівні з небезпечними подіями, які призвели до їх виникнення. Очевидною причиною цьому є значно більший зв'язок таких небезпечних подій із людською діяльністю в різноманітних сферах.

Ілюстрації висунутих тверджень можна знайти в сучасній судовій практиці вирішення питань, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, завданої внаслідок надзвичайної ситуації природного характеру, визначенням наявності причинно-наслідкового зв'язку та підстав для звільнення від обов'язку з відшкодування такої шкоди. Так, у рішенні Апеляційного суду Хмельницької області від 29 січня 2013 року у справі № 2218/12364/2012 (щодо відшкодування матеріальних збитків і моральної шкоди у зв'язку з падінням дерева на транспортний засіб), аналізуючи висновки суду першої інстанції (наведені в рішенні Хмельницького міськрайонного суду від 22 листопада 2012 року в цій самій справі [6]), суд апеляційної інстанції зазначає, що, «давши належну оцінку зібраним по справі доказам в їх сукупності, суд першої інстанції, врахувавши наведені вище вимоги чинного законодавства та конкретні обставини справи, дійшов правильного висновку, що майнова шкода завдана позивачці падінням дерева не з вини ЖЕКу № 3, на балансі якого знаходилось дерево, а викликана непереборною силою, яка виникла внаслідок надзвичайної ситуації природного характеру» [7].

В іншому рішенні – уже Апеляційного суду Запорізької області від 28 липня 2015 року у справі № 333/9749/14-ц (щодо відшкодування шкоди, завданої неналежним виконанням зобов'язання, яке випливало з договору зберігання належного позивачу на праві власності автомобіля), суд констатував,

що оскільки в тексті наданої суду довідки Головного управління ДСНС України Запорізької області зазначено, що, згідно з протоколом засідання експертної комісії з визначення рівнів та класів надзвичайних ситуацій ДСНС України, подія, яка виникла території Запорізької області (у т. ч. м. Запоріжжя), визнана надзвичайною ситуацією природного характеру регіонального рівня (код-20331 – надзвичайна ситуація, пов'язана із сильним вітром (швидкість 25 м/с і більше)), включаючи шквали і смерч, то, згідно з ч. 1 ст. 617 ЦК України, відповідач як особа, яка порушила зобов'язання, але довела, що порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили, звільняється від відповідальності й обов'язку з відшкодування завданої шкоди [8].

Цього самого висновку доходить суд і в рішенні Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 29 липня 2015 року у справі № 686/912/15-ц (щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди внаслідок падіння аварійного дерева) [9]. Цікаво, що в останньому рішенні суду як підтвердження факту виникнення надзвичайної ситуації природного характеру використовується не експертний висновок ДСНС України чи протокол засідання експертної комісії з визначення рівнів та класів надзвичайних ситуацій ДСНС України, а повідомлення Хмельницького обласного центру з гідрометеорології, відповідно до якого на території Хмельницької області й м. Хмельницького мали місце складні погодні умови, пов'язані із сильним вітром, а тому не можна впевнено стверджувати, що факт надзвичайної ситуації природного характеру (а отже, і непереборної сили) було встановлено судом правильно.

Утім у всіх зазначених випадках судом фактично як аргументація наводиться другий із виведених нами типів причинно-наслідкового зв'язку, коли надзвичайна ситуація природного характеру є непереборною силою як підстава звільнення від обов'язку з відшкодування завданої шкоди щодо не самої себе, а іншої події, нею спричиненої, яка, у свою чергу, в цьому разі не містить ознак іншої («нової») надзвичайної ситуації.

Також установлення факту відсутності надзвичайної ситуації природного характеру (як обставини непереборної сили) зустрічається в рішеннях судів як елемент обґрунтування покладення на відповідача обов'язку з відшкодування завданої ними шкоди (наприклад, у рішенні Автозаводського районного суду м. Кременчука від 11 травня 2016 року у справі № 524/8510/15-ц щодо відшкодування матеріальної й моральної шкоди, завданої внаслідок розгерметизації зливної труби та заливття житлового приміщення) [10].

У цьому контексті важливо належно встановлювати як сам факт наявності надзвичайної ситуації природного характеру, так і тієї, що має техногенний характер. Ураховуючи досліджені вище судові рішення, де така класифікація не відбувалась або здійснювалась без достатнього експертного документального підтвердження і як результат могла бути необґрунтованою, зустрічаються в судовій практиці

й правильні підходи. Так, у рішенні Солом'янського районного суду м. Києва від 3 червня 2015 року у справі № 2-1805/15 зазначається, що, згідно з відповіддю Центральної геофізичної обсерваторії (далі – ЦГО) ДСНС України, у якій було надано інформацію про погодні умови (визначеної дати й часу), середня швидкість вітру в період падіння дерева становила 1 м/с, а максимальна – 3–4 м/с; висота снігового покриву за період з 02:00 години по 14:00 годину (12 годин) становила 11 см; висота снігового покриву з 05:00 години по 17:00 годину (12 годин) – 11 см. При цьому, як зазначено у відповіді ЦГО, згідно з Національним класифікатором ДК 019:2010 «Класифікатор надзвичайних ситуацій», вітер класифікується як надзвичайна ситуація при його швидкості 25 м/с і більше, снігопад класифікується як надзвичайна ситуація при кількості опадів 20 мм і більше та тривалістю 12 годин і менше [11], що не дає змоги класифікувати вказані погодні умови як надзвичайну ситуацію природного характеру.

Отже, застосування цивільно-правового механізму відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайної ситуації природного характеру, найперше потребує встановлення причинно-наслідкових зв'язків у частині спричинених такою ситуацією наслідків: чи завдана шкода надзвичайною ситуацією як непереборною силою, що виникла й розвинулася унаслідок небезпечного погодного явища, не пов'язаного з діяльністю жодних осіб (надзвичайна ситуація як підстава звільнення від обов'язку з відшкодування шкоди); чи вказана надзвичайна ситуація природного характеру перебуває у причинно-наслідковому зв'язку з протиправними діями певної особи й, отже, не може слугувати для неї підставою для звільнення від обов'язку відшкодувати завдану нею шкоду.

У другому із запропонованих випадків завдання шкоди внаслідок протиправних дій суб'єктів владних повноважень у зв'язку з настанням надзвичайної ситуації природного характеру може бути пов'язано також із несвоєчасною ліквідацією їх наслідків. Наприклад, у рішенні Ленінського районного суду м. Кіровограда від 23 квітня 2014 року у справі № 405/5270/13-ц (щодо відшкодування майнової та моральної шкоди, заподіяної в результаті ушкодження здоров'я) [12] судом встановлено такі обставини: позивач звернувся в суд із позовом, у якому просив стягнути на його користь як відшкодування матеріальної шкоди 12 947,15 грн. і відшкодування моральної шкоди 50 000 грн. із Департаменту житлового господарства та інфраструктури Львівської міської ради й Львівського комунального підприємства «Старий Львів». В обґрунтування позову позивачем зазначалась низка аргументів, які були пов'язані з отриманням ним серйозної травми ноги (закритий черезвертальний перелом правої стегнової кістки зі зміщенням фрагментів) на нерозчищеній від снігу та криги вулиці, балансоутримувачем якої була встановлена Галицька районна державна адміністрація Львівської міської ради. Відповідно ж до розпорядження Львівського міського голови «Про

перехід підприємств інженерного і житлового господарства міста до роботи в осінньо-зимовий період 2012–2013 років» від 25 жовтня 2012 року № 515, до повноважень районних адміністрацій Львівської міської ради зараховано організацію прибирання й утримання проїжджої частини вулиць і тротуарів міста в безпечному стані для проходження пішоходів, проїзду авто та електротранспорту, зокрема пп. 8.1.1.1 указанного розпорядження передбачав цілодобову готовність до роботи техніки, що задіяна для виконання робіт із механізованого прибирання та виконання аварійних робіт. Судом наводились й інші правові норми щодо покладення відповідного обов'язку на зазначених суб'єктів і передбачення, що всі роботи з утримання вулиць і доріг у зимовий період включають снігоочищення, видалення снігу та слизькості доріг, ліквідацію ожеледі.

Натомість на основі даних довідки Львівського регіонального центру з гідрометеорології та показів свідків встановлено, що у відповідні дати випало 39,9 мм снігу, що відповідає 400–500 мм снігового покриву, і машина швидкої допомоги не могла оперативно під'їхати. Також суду надано протокол засідання Галицької районної державної адміністрації Львівської міської ради, у якому обстановку, що мала місце в ті самі дні, було визнано надзвичайною ситуацією регіонального рівня з подальшим прийняттям рішення про ліквідацію її наслідків. У результаті суд резюмував, що наведені обставини й надані докази беззаперечно встановлюють факт травмування позивача внаслідок його падіння на неприбраній від снігу вулиці Галицькій у м. Львові, яка знаходиться на балансі та обслуговується Галицькою районною державною адміністрацією Львівської міської ради, а тому суд доходить висновку, що понесені відповідачем матеріальні збитки внаслідок дії надзвичайної ситуації природного характеру мають бути компенсовані за рахунок цього відповідача.

У рішенні Апеляційного суду Кіровоградської області від 8 липня 2014 року щодо перегляду рішення суду першої інстанції в цій самій справі за скаргою Галицької районної адміністрації Львівської міської ради (яка була частково задоволена лише щодо незаконності відшкодування окремих із понесених постраждалою особою (позивачем) витрат, але залишена без змін по суті) навіть підкреслюється, що визнання комісією з питань техногенно-екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій ситуації, яка склалася 14–16 березня 2013 року на всій території Львівської області, як надзвичайної ситуації регіонального рівня також не звільняє Галицьку районну адміністрацію Львівської міської ради від відповідальності за шкоду, заподіяну позивачу, так як шкоду позивачу заподіяно саме бездіяльністю від-

повідача та неналежною організацією прибирання й утримання тротуару в безпечному стані для проходження пішоходів.

Крім цього, суд визначив, що відповідачем не надано належних і допустимих доказів про відсутність його вини в отриманих позивачем ушкодженнях здоров'я, тоді як наявні у справі докази вказують на причинний зв'язок між неналежним утриманням тротуару в безпечному стані для проходження пішоходів і падінням позивача, в результаті чого стався перелом кінцівки [13]. Отже, суд чітко усвідомлює практичну необхідність встановлення причинно-наслідкового зв'язку між шкодою та порушенням конкретних норм матеріального права в сукупності з настанням надзвичайної ситуації природного характеру.

Висновки. З наведеного випливає важливий висновок стосовно підстав виникнення у відповідних суб'єктів владних повноважень обов'язку з відшкодування завданої внаслідок надзвичайної ситуації природного характеру шкоди, який матиме місце:

1) у випадку, коли внаслідок їхніх протиправних дій чи бездіяльності виникла небезпечна подія, що призвела до створення обстановки надзвичайної ситуації природного характеру (включно з та особливо в тому разі, коли небезпечна подія (певне природне, в тому числі метеорологічне, явище, подія медико-біологічного характеру) як така виникла як непереборна сила, але масштабів надзвичайної ситуації природного характеру набула саме перебуваючи в причинно-наслідковому зв'язку з діями таких суб'єктів);

2) у випадку, коли внаслідок учинення протиправних діянь (переважно у формі бездіяльності) суб'єктами владних повноважень у контексті нездійснення або здійснення неналежним чином ліквідації наслідків надзвичайної ситуації природного характеру (в тому числі якщо такі ситуації не перебували в причинно-наслідковому зв'язку із жодними діями й виступали непереборною силою) особам завдається матеріальна або моральна шкода.

Окреслені випадки можуть мати місце й одночасно, що підтверджується тим самим аналізованим вище судовим рішенням: Галицька районна державна адміністрація Львівської міської ради була винна як у тому, що вчасно не впоралась із ліквідацією наслідків небезпечної події, яка у зв'язку з цим досягнула регіонального рівня надзвичайної ситуації природного характеру, так і в тому, що вчасно та якісно не ліквідувала вже наслідки надзвичайної ситуації, яка виникла, що в результаті призвело до тривалої затримки прибуття швидкої медичної допомоги та ускладнень під час здійснення лікування постраждалої особи в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
2. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 89. – Ст. 3589.
3. Про затвердження класифікаційних ознак надзвичайних ситуацій : Наказ Міністерства надзвичайних ситуацій України від 12.12.2012 № 1400 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 12. – Ст. 470.
4. Канзафарова І.С. Кваліфікуючі ознаки обставин непереборної сили: доктринальні підходи / І.С. Канзафарова, С.С. Драганов // Вісник Одеського національного університету. Серія «Правознавство». – 2011. – Т. 16. – Вип. 19. – С. 5–14.

5. Примак В.Д. Непереборна сила як обставина, що звільняє від цивільно-правової відповідальності: порівняльно-правовий вимір / В.Д. Примак // Приватне право і підприємництво. – 2016. – Вип. 16. – С. 64–68.
6. Рішення Хмельницького міськрайонного суду від 23.11.2012 у справі № 2218/12364/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28122946>.
7. Рішення Апеляційного суду Хмельницької області від 29.01.2013 у справі № 2218/12364/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29110197>.
8. Рішення Апеляційного суду Запорізької області від 28.07.2015 у справі № 333/9749/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47832295>.
9. Рішення Хмельницького міськрайонного суду від 29.07.2015 у справі № 686/912/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47891995>.
10. Рішення Автозаводського районного суду м. Кременчука від 11.05.2016 у справі № 524/8510/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57735337>.
11. Рішення Солом'янського районного суду м. Києва від 03.06.2016 у справі № 2-1805/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63638051>.
12. Рішення Ленінського районного суду м. Кіровограда від 23.04.2014 у справі № 405/5270/13-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38417569>.
13. Рішення Апеляційного суду Кіровоградської області від 08.07.2014 у справі № 405/5270/13-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39752253>.